

Hranouch Kharatian: Dersim’de kimlik arayışı

1. Bölüm: Dersim kimlikleri

Posted on 15/12/2018

Ermenistanlı etnolog Hranouch Kharatian Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze izlenen Türkleştirme politikalarının Dersimliler üzerindeki etkisini inceliyor. Osmanlı’dan günümüze Dersim’in farklı toplulukları kimliklerini farklı şekillerde tanımladılar. Ama onların tanımlarından bağımsız olarak devletler her dönemde bu toplulukları yakından izledi.

Türkiye Cumhuriyeti’nde “kimlik hakkının” geçirdiği evrimler

Türkiye halkına « Türk » kimliğinin yoğun bir şekilde aşılması ve « Türk» isminin verilmesi programı politik, ideolojik-kültürel ve zorlayıcı idari yöntemler aracılığı ile modern bir ulus devlet yaratmak için Kemal Atatürk tarafından düzenlenmiştir.

Bu program büyük bir başarı ile 1990 yılına kadar sürdürülmüştür (eğitim, tarihi açıklamalar, sosyopolitik makaleler, yer ve kişi adlarının Türkçeleştirilmesi, edebiyat, idari ve hatta pedagojik görevlerden Türk olmayan kişilerin uzaklaştırılması vb.). Hasılı, önemli sayıda Kürt, Arap, Rum, Laz ve Kafkas ve Balkan (Arnavut, Bulgar, Sırp vs.) köken diğer halk ve Ermeni soykırımı’ndan sağ kalanlar, derinden veya gözle görülür bir şekilde Türkleştirilmişlerdir.

Aslında başka çıkış yolları yoktu. Çünkü “Türk olmayanlar”ın konumlarının uygulama ile ortaya konulduğu (Hıristiyanlar en alt kademedede, Aleviler bir üst kademedede, sonra Sünni Araplar ve Kürtler ve Sünni Türkler en üst kademedede) bir kast sistemine resmen entegre edilmiş olmalarının haricinde, sadece bir « Türk » sosyal statüsünü değiştirebilir, memur

olabilir, kariyer yapabilir, bir devlet okulunda ders verebilir, mali, kültürel, politik ve sair tüm alanlarda sürekli işkenceye maruz kalmaktan kurtulabilirdi.

« Türk olmak » kolaydı: Türkçe konuşmak, Sünni Müslüman olmak ve « Türk » olarak adlandırılmak yeterliydi, bu da gelecek nesilin Türk sosyokültürel ve politik hayatına entegre olmasına en azından bir şans vererek, siyasi ve idari baskılardan ve sosyal olarak acınacak bir halde olmaktan kurtulmayı sağlayacaktı. Böylece, toplumda « Türk » kimliğini oluşturan etkenlerin en az onla çarpılması, ve çok yakın zamana kadar çok dinli ve bir çok etnik gruba sahip bir Türkiye'nin etnik-dini imajının hızlı ve ani bir şekilde değişmesi için, toplumun laikleşmesi ve kimliğin Sünni-Türkleştirilmesi programı kemalist Türkiye'de ciddi bir direnişle karşılaşmadan başarı ile uygulanmıştır.

« Türkleştirme » siyasi programının genel başarısının önemli bir kısmı, özellikle bilindiği kadarı ile aileler veya gruplar tarafından muhafaza edilmiş sözel hatıralara dayanan geçmişi bilmeme ve kitlenin kültür değişiminden kaynaklanmaktadır. Uniter Türkiye'nin ulusal tarihi olaylarının yeni anlatımı, Türkiye'nin « Türk olmayan » geçmişinden oldukça başarılı bir şekilde bahsetmekten kaçınır ve hatta kendi içinde « Türk olmayan » bir nüfusun varlığından söz etmeyi de ihmal eder. Hatta, Ermeni ve Rumların hemen hemen tamamının XXci asrın ilk yarısında yok edildiği, Lozan konferansının resmen tanınmalarını Türkiye'ye mecburi kıldığı Ermeni, Rum ve Musevi azınlıklar, tarihi, sadece sıkı yıllık bir kontrolün konusunu teşkil eden (bu kontrolün günümüzde de varlığını sürdürdüğü) ve sadece Türk hocalar tarafından verilen, Türk ulusal tarihinin resmi versiyonuna göre kendi ulusal okullarında öğrenme hakkına sahiptirler.

Geçmiş ve tarihle ilgili olarak, izole gruplarda nesilden nesile taşınmış sözlü hatıralardan başka, gerçekten de resmi tarih bilgi kaynağı dışında herhangi başka bir bilgi kaynağı mevcut değildir. Bir zamanlar zengin tarih yazımı geleneğine sahip ve bu konuda eğitimli Ermeni ve Rum soykırım kurbanı nesil dahi sözlü anı dışında, geçmişle ilgili başka bir bilgi kaynağına sahip değildir. Bu şartlarda Türk « ulusal tarihi », gerçekten de diğer etnik

kimliklerin varoluşuna kadar ve geçmişin hatırasını dahi maskeleyebilecek, orta sınıf Türk ulusalcılığını oluşturan güçlü bu faktöre dönüşmüştür. Toplumun eğitilmesi ile 1950 yılından itibaren yayılmaya başlayan Türk « ulusal tarihi », Türk toplumunun genel olarak kabul ettiği tek şeydi ve esas değilse bile kamu söylemlerinin kanıtlayıcı tek örneğiydi.

1970'li yıllarda Türkiye'nin resmi laikleşme programında bir değişiklik yapıldığı görülmektedir. Diyanet İşleri'nin faaliyetleri pekiştirilmiştir, şöyle ki o zamana kadar okullarda seçmeli ders olarak okutulan din mecburi bir ders halini almıştır. Sünni imamların dualarının katılması ile yeni camilerin inşa edilmesi gerçekte imamların dualarını ve camileri tanımayan Alevi cemaate de empoze edilmeye başlanmıştır. Tabii ki Aleviler bu değişimi hükümetin Sünni dini uygulamaya Alevi çocukların mecburi katılımını ve camilerin inşa edilmesinin arttırılmasını Alevi köylerinin için zorunlu kıldığı göz önüne alınırsa, tabii ki Aleviler bu değişimi kaçınıcı zorunlu Sünnileştirme girişimi olarak değerlendirmişlerdir. Bu durum Alevilerin "gizlilikten" kurtulmalarına ve açıkça ortaya çıkmalarına vesile olacaktır. Türk toplumunun gözünde sadece folklorik bir anlamı olan Alevilik böylece adeta yeniden dirilir ve çeşitli tartışmalara vesile olur.

Kürt kimliğinin yeniden ifade edilmesi ve ulusal kurtuluşu ile ilgili başlamış olan operasyonlar, Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ve Türk ordusu arasındaki silahlı çatışmalar ve ayrıca medyada ve genel alanda « Kürt » kelimesinin etnik anlamda sık sık kullanılması « Türk teklifi » sorunu ile ilgili soru işaretleri ortaya çıkarmıştır. « Laik » ve « Müslüman » arasındaki birlikte yaşama ikiliği toplumsal tartışmaların konusunu teşkil etmeye başlamıştır. Ayrıca, 1960-1970 yılları arasında sosyalist düşüncelerinden dolayı mahkûm edilmekten kaçarak Avrupa'ya sığınan Türkler, kritik bir revizyonun konusunu teşkil eden, ulusal tarihle saptanan, Türk kimliğini şüpheye düşüren analizlerin -1980-1990 yıllarında dahi - Türkiye'de görülmeden önce Türkiye'nin başka bir tarihine karşı durmak zorundadırlar.

1990'lı yılların ayrı grupların özel kimliklerinin gittikçe yılmaz tezahürleri ve Türk

toplumunun genel kimlik krizi açısından bir dönüm noktası oluşturduğu söylenebilir. Hatta bazı analistler bir « kimlik yetkisi » döneminden söz etmektedirler. Fakat, gerçekte Türkiye azınlıklarının uzun süredir deklare edilmemiş kimliklerle yaşamaları ve ne olursa olsun değişiklere maruz kalmış olmaları dolayısı ile, bu geçiş yıllarını belirtmek için bir « dini-etnik kimliklerin serbest bırakılması» döneminden söz edilebilir.

Dersim’de « kimliklerin serbest bırakılması»

Türkiye’de 1990 yılında başlayan kimliklerin serbest bırakılması dönemi sadece Alevi kimliğinin tekrar doğuşuna sebebiyet vermemiştir, fakat açıkça « Avrupa’daki Alevi mülteciler alanında olduğu gibi tüm ülkede Alevi kimliğini (...) ortaya çıkarmıştır. Alevi entellektüeller ve yöneticiler Alevi tarihini, geleneklerini ve kimliğini tanımlamayı kararlaştırmışlardır.»¹

Martin Van Bruinessen’e göre, Aleviler Kemalizm altında, Aleviliği bir dini kimlik dışında bir sosyal-demokrat ideoloji olarak düşünmeye alışmışlardır, dini tekdüzelik resmi politikası, bu şekilde Alevilere özgü kimlik problemleri analizi ve Aleviliğin tekrar doğmasına olanak vererek, alevi dini-sosyal kimlik üzerine tartışmaların tekrar başlatılmasına onları mecbur kılmışlardır².

Başlangıçta, Dersim halkının yeni kimlik arayışı, Sünni Kürtler arasında canlı bir tavırla gelişen etnik-ulusal hareketinin dışında tutarak büyük bir ihtimalle Dersim’le ilgili güçlerinden emin olabilecekleri şekilde yetkililer tarafından da desteklenmiştir. 1976 yılında Hürriyet gazetesinde yayınlanan bir makalede, Dersim’i belirtmek için ilk defa « Alevistan » kelimesinin kullanıldığı görülmüştür³. Fakat Dersim Alevilerinin kimliklerinin tekrar doğuşuna dair yetkililer korkuya kapılmışlardır. Çünkü Aleviler Türk toplumunun üyesi olarak değil, kendi istekleri olan özel kimlikle ilgili azınlık olarak Kürt hareketlerine karşı organize olmuşlardır, oysaki buraya kadar « Alevi », « Zaza », « Kızılbaş » gibi tabu ilan

edilen olan tanımlar su yüzüne çıkmışlardır.

Avrupa'da bulunan Zazaca konuşan sünniler ve Alevilerin bir kısmı genel Kürt topluluğunda Zazaca yayın yapmaya bile başlamış ve azınlıkta kalsa da kendine özgülüğünü koruyan bu kimliğe bir yer ayırmıştır. 1980'li yılların sonunda, Zaza ismini taşıyan yayın yeni bir terimi ortaya atmıştır : Zazaların yurdu olan, Zazaca konuşan sünnilerin yaşadığı, böylece Dersim'i ve Murat nehrinin aktığı bölgeyi içine alan yeni bir bölgeyi "Zazastan" kelimesiyle tanımlamıştır.

Alevi kimliği ile ilgili yoğun tartışmalar Alevi entellektüellerin kültürel bir festival düzenledikleri Sivas şehrindeki Madımak oteli'nin 2 Temmuz 1993 tarihinde yakılması ile sekteye uğramıştır. Otuz yedi Alevi entellektüel ve iki otel çalışanı hayatını kaybetmiştir. Madımak otelinde meydana gelen yangına ve Alevi entellektüellerin ölümüne Dersim dağlık bölgesine Alevi halkının 1993-1994 yılı yetkililer tarafından zorunlu kılınan göçü de eklenmiştir.

Göç ettirilenler 1938 katliamından kaçan, daha sonra baba ocağına geri dönerek dini-etnik geleneksel ilişkileri tekrar kurabilmiş ve Alevi hayat tarzı sürdüren Dersimlilerdir. Fakat daha sonra, önce jandarma denetiminde olan ve daha sonra yıkılan evlerine sürgün edilenlerin geri dönmesi yasaklanmıştır⁴. Sonuç olarak, kimliklerin serbest bırakılması evresinde Dersim Alevilerinin kimlik ve kültürel birliği yeni bir belirsizlik dönemine girerken hayatta kalmanın temel olanaklarından yoksun olarak Dersim'e dönenlerin büyük bir kısmı Türkiye'nin farklı şehirlerine ve başka bir kısmı da başta Almanya olmak üzere Avrupa'ya sığınmıştır,

Dersimlilerin günümüzdeki kimlik söylemi

Bugün, kimlik tanımları konusunda yürütülen tartışmalar Dersimlileri sık sık meşgul

etmektedir. Az sayıda Sünni Türkler ve Kurmanci konuşan Sünni Kürtler dışında, 2011 yılının yazında Dersim’de çalıştığım sırada saptadığım kimlikler « Alevi », « Kürt Alevi », « Kızılbaş », « Alevi kızılbaş », « Kürt Kızılbaş », « Zaza Alevi », « Kürt Zaza » kelimeleri ile tanımlanmaktaydı⁵. Bu, her zaman, örneğin « Zaza Kürdü » sözcüğünün Zazaca konuşan birini belirttiği anlamına gelmemektedir, çünkü Alevi inancından olup kendisinin « Kürt » olduğunu düşünenler de vardır. Hatta, bir “Alevi ve Zazaca konuşan bir kişinin” kendisini Kürt olarak tanımlamayacağı şeklinde bir kural yoktur. Bu arada, « Alevi » ve « Kızılbaş » isimleri herkes tarafından kabul edilen, anlaşılır ve jenerik kelimeler olarak benimsenmektedirler.

Dersimlilerin özel ve ortak kimlik geçmişi

Dersim halkının ortak kimliği hatırlandığı kadar her durumda problem yaratmıştır. XIX. asrın sonuna kadar Dersim Kızılbaş Alevilerinde « kendilerine has » ortak bir kimliğin belirli tezahürü görülmediği sanılmaktadır. Genel olarak « Kürt » sözcüğü kullanılmata idi, Ermeni din adamı Garèguin Servandztian Dersim’i ziyertinden sonra şöyle yazmıştır : « Bu Kürtlerin dili Zazacadır, ve dinleri Kızılbaştır »⁶. Hiç kuşku yok ki, Garèguin Servandztian « Kürt » etnik kökenini « Zazaca » dilinden ve « Kızılbaş » dininden ayırmaktadır.

Kürt Alevilerin Etnik kimliği Üzerine Tartışmalar adlı eserinde, Martin Van Bruinessen cumhuriyet öncesi Türkiye döneminde bu aşiretleri belirtmek için kendisinin « Kızılbaş » ve « Kürt » sözcüklerinden başka bir sözcük bulamadığını yazmıştır⁷.

Gerçekten de, Dersim halkını anımsayarak, Ermeni yazarlar çoğu kez « Dersim Kürtleri » arasında bir ayırım yapmak istemişlerdir, ve çoğu kez « Kızılbaş » sözcüğünü « Alevi » ve hatta « Zaza » sözcüğü ile birleştirmişlerdir. Bu bölgeyi çok iyi tanıyan ve Dersim’de yaşamış bir yazar olan Antranik kendi halkını tanımlamak için « Kürt » sözcüğünü kullanarak « Kürt »⁸ ve « Dersimli »⁹ sözcüklerine öncelik vermiştir, bunu bazen tüm

Dersim halkını (Ermeniler ve Türkler haricinde), bazen Kurmanci konuşan Sünnileri ve çoğu kez de « Sünni Kürtlerden » ayırdığı ve « Kızılbaş Kürt¹⁰ » veya Müslüman Kürt » olarak adlandırdığı « Kızılbaşları» belirtmek için yapmıştır.

Dersim halkını belirtmek için, örneğin Dersim’de doğan ve orada 1914 yılına kadar çalışarak belgeler toplayan Guèvorg Haladjian da özellikle “Kürt” kelimesini kullanmakta idi, fakat “Kızılbaş” yerine “Alevi” tanımını kullanmaya başladı, bunun karşılığı da “Alevi Kürt”tür¹¹.

Dille ilgili olarak da aynı farklılıklar mevcuttur. Örneğin, G.Haladjian Torit köyünde Kürt ağa Munzur’la yaptığı konuşmayı hatırlamaktadır : “Amcamın oğulları Alevice konuşur (...)”¹². « Alevice » ifadesi buradadolambaçsız olarak Sünni Kürtler tarafından da konuşulan bir Zaza dilinin varlığını ve yaratıcısının « Alevi » topluluğuna, « Aleviliğe », « bize » verdiği değeri göstermektedir.

Birinci Dünya Savaşı boyunca, N.Adonts adlı Ermeni tarihçinin, Kürtlere özgü özel bir kimlik gibi algılanan Dersim halkına “dujikler”¹³dediği görülmektedir : « Dujikler olarak adlandırılan Dersim Kürtlerinin kökeni aynı zamanda oldukça şüphelidir »¹⁴. « Zaza » sözcüğünü de kullandığı görülmüştür: “Ermenistan’daki Kürt halkının en eski tabakasına neden « Zaza » denilmektedir? Sorunun kökeni kolayca açıklanabilecek terimlerde değil onların içeriğindedir »¹⁵Böylece, cumhuriyet öncesi Türkiye döneminde « Kürt » ve « Kızılbaş » sözcüklerinin sık sık olmazsa da « Alevi » ve « Zaza » kelimeleri kadar kullanıldığı açıkça görülmektedir.

Dersim halkı genellikle kendilerini tanımlamak için ortak sözcükler kullanmamışlardır. Kendi aralarında ailelerinin, yani aşiretlerinin isimlerini kullanmaktaydılar. Andranik ileri gelen aşiretleri şu şekilde sayar: Izoller, Palanagalar, Kıranlar, Haytaranler, Tjipan (veya Tjipranlar), Alanlar, Tujikler, Kuteler, Apasanlar, Halvorek (veya Halvoruklar), Şeyh Hasanlar, Mamikler, Miraguyan (veya Miraklar), Kureşanlar, Karatşollar, Yusufanlar, Kuzuçanlar¹⁶. G. Haladjian Alevi aşiretlerini bu aile serisinden ayırır : “Kut vadisindeki

Tujik dağı yamaçlarında sayıları 120 000'den fazla olan yerliler, hepsi Alevi isimleri Haytaran, Kıran, Tjipran, Alan, Mirak Apasan vs. olan aşiretler bulunmaktaydı ».17

Hans-Lukas Kieser, Kızılbaş-Alevilerin kendilerini izole etmeye ve korumaya mecbur kılan Osmanlı devletinde XVII. asırdan itibaren maruz kaldıkları olumsuz muameleler ve buna bağlı olarak kamuoyu tarafından red edilmelerini Dersim Alevilerinin farklı kimliğinin oluşumda rol oynadığını ifade eder. Hans-Lukas Kieser'e göre Türkiye'de resmi olarak bu topluma yapılan baskı ve hoşgörüsüzlük politikası Kızılbaş-Alevi kimliğinin oluşmasına sebebiyet vermiştir18.

Sultan II. Abdülhamid zamanında Kürt Hamidiye gruplarının kurulmasının bu azınlığın kimlik ayrılıkçılığında temel rolü üstlendiği düşünölmektedir. 1880 yıllarında, atlı ordu kurma hakkını birçok Sünni Kürt boylarına veren Sultan II. Abdülhamid « Dersim Kürtleri » olarak adlandırılmış Kızılbaş-Alevilerin bunlara dahil olmasına müsaade etmemiştir. Mektebi Aşiret'te öğrenim görmek ve silahlı militer gruplara dahil olabilme hakkına sadece Sünnilerin sahip olması bunun kanıtını oluşturmaktadır. Kızılbaşlar bu reddi Kürt ve Aleviler arasındaki uçurumu kazan, politik bir ayrımcılık olarak yorumlamaktadırlar.

Gerçekten de, Dersim Kızılbaş-Alevileri, XIX. asrın sonuna kadar özgül kimlik problemlerine özel olarak sahip değildiler. Dersim Alevileri ve Sünnileri bağımsız bir düzen içinde yaşamakta ve zaten sadece toplumsal yönden değil nüfus olarak da kendilerinden aşığı bie seviyede kabul edilen yerli Ermeni topluluğunu de egemenlikleri altına almışlardı. Dersim'de sosyal yapı aşiret kabilesi tipinde idi ve aşiretler dini bir ilkeye göre -Sünniler, Aleviler, Ermeni Hıristiyanlar- organize oldukları için sosyal ilişkiler kimliğe göre yürümemekte ve kuvvete dayalı, aşiret ve aile bağlarına göre işlemekteydi.

XIX. yüzyılın sonuna kadar Dersim'de yukarıdan aşığı etki eden bir iktidar görölmez. Burada ne mahkeme, ne polis ne de ordu vardı. Anlaşmazlıklar aşiret reisleri tarafından ve ananevi hukuka göre çözüldü. Hepsi silahlıydı ve her bir aşiret boyu bireysel olarak

kuvvet ve silahla haklarını korumaktaydı. Bu sosyal organizasyonun stabilitesi etnik köken-dil-din kimliği kaynaklı anlaşmazlıkları önlerdi, buna göre gruplar arasında etnik köken-dil-din ayrımı yapma imkanı yoktu. Dersim’de, Alevi veya Sünni olma durumu birinin diğerinden üstün olma avantajına sahip olmasına yol açmıyordu. Sünniler askeri gruplar kurma hakkını elde ettikten sonra daha avantajlı hale geldiler. Kürt Hamidiye Alayları’nın başlıca görevi doğudaki topraklarda yaşayan Ermenilere baskı uygulamak ve katletmek olduğuna göre Dersim Alevileri’nin uzak ama dikkate değer bir Ermeni kökenine sahip olmasının Osmanlı’nın bu alayları kurma kararında rol oynamış olması mümkündür.

(1) David Zeidan, Aralık 1995, “Osmanlı Alevileri” (İngilizce)

<http://www.angelfire.com/az/rescon/ALEVI.html>

(2) “Kurds, Turks and the Alevi revival in Turkey”.Profesör Martin Van Bruinessen,

<http://www.uga.edu/islam/alevivanb.html> Orijinaline:

http://www.let.ruu.nl/oriental_studies/mvbalevi.html sitesinden ulaşılabilir)

(3) Ay HYPERLINK “<http://www.taraf.com.tr/ayse-hur/>”şe H HYPERLINK

“<http://www.taraf.com.tr/ayse-hur/>”ür, “Dersim, Alevistan, Zazaistan”,

<http://www.taraf.com.tr/ayse-hur/makale-dersim-alevistan-zazaistan.htm>

(4) Bu yasak ve polis gözetimi günümüzde de devam etmektedir. Boşaltılmış köylere girmek hala çok zordur. (H. Kh.).

(5) Bazı araştırmacılar Türk Alevileri ve Türkmenleri (Bektaşiler ve Tahtacılar) Dersim Kızılbaşlarından ve Kürtlerden ayrı tutmaktadırlar. Paul White Dersim Kızılbaşları’nın « Kürt » adını sadece özellikle Türklerle olan mücadelelerinde Anadolu Kürtlerinin desteğini alabilmek ve kendileri hakkında hiçbir şey bilmeyen dış dünyanın dikkatini mücadelelerine çekebilmek için kabul ettiklerini ileri sürmektedir. (Paul White, “Ethnic Differentiation among the Kurds: Kurmanco, Kizilbash and Zaza”,

http://members.tripod.com/~zaza_kirmanc/research/paul.htm).

(6) Garèguin Servandztiants, “Eserler”, cilt 2, Erevan, 1982, s. 396 (Ermenice).

(7) Martin van Bruinessen, “Alevi Kürtlerin Etnik kimlikleri Üzerine Tartışmalar”,
<http://www.let.uu.nl/~martin.vanbruinessen/personal/publications/Alevikurds.htm>

(8) Andranik, “Dersim’e seyahat”, Tiflis, 1900, p. 22, 23, 32, 90, 98, 100, 134, 137, 138 140, 141, 142, 143, 144, 145, 148, 149, 199, 200, 213.

(9) Ibidem, p. 15, 100, 102, 103, 105, 106, 120, 122, 128, 139, 140, 152, 153, 155, 160, 161.

(10) Ibidem, p. 157-158.

(11) G. Haladjian, “Dersim Ermenilerinin Etnografyası “”Ermeni Etnografyası ve Folkloru » dergisinde, cilt 5, Erevan, 1975, p. 69, 76-77, 96, 254, 256, 263 (Ermenice).

(12) G. Haladjian, ibidem, p. 256.

(13) Doujik, Toujik: Bazı XIX. yüzyıl yazarlarının Dersim halkını belirtmek için kullandıkları ulu Dersim dağının adı.

(14) Nicolas Adonts, Ermeni sorunu, s. 108.

(15) Nicolas Adonts, ibidem, p. 108.

(16) Andranik, “Dersim’e yolculuk”, op. cit. p. 151.

(17) G. Haladjian, « Dersim Ermenilerinin Etnografyası “”, op. cit., p. 263.

(18) Hans-Lukas Kieser, “Dođo Anadolu misyonerlerine Alevilerin cevapları ile ilgili birkaç not » (XIX.-XX. asırlar)”, Basel, İsviçre, <http://www.hist.net/kieser/pu/responses.html> (İngilizce).

Kaynak: repairfuture.net

Dersim